

**AZERBAYCANLI ŞAİR ELMAS YILDIRIM'IN ŞİİRLERİNDE
TÜRKÇÜLÜK MEFHUMU¹**

Öğr. Gör. Dr. Ümit AKIN²

ÖZET

1920'de Azerbaycan'ın Bolşeviklerce işğali, Türkiye'de olduğu gibi Azerbaycanlı aydınlar içerisinde de Türkçülük mefhumunun gelişmesine zemin hazırlamıştır. Bu aydınların öncülerinden olan Ahmet Cevat'ın şiirlerinde görülen Türkçülük ideali, çevresindekileri de etkilemiştir. Ahmet Cevat'ın tesir ettiği kişilerden biri de ileride Azerbaycan Muhaceret Edebiyatının ünlü şairi olacak Elmas Yıldırım'dır. O, Sovyet baskısının hür düşüncelerine izin vermemesi nedeniyle önce İran'a oradan da Türkiye'ye göç etmiştir. Onun şiirleri genel anlamda gurbet, vatan sevdası, milliyetçilik temaları üzerine yazılmıştır. Özellikle milliyetçilik fikrini ön plana çıkardığı şiirlerinde, Bolşevik Rusya'nın Azerbaycan'a yaptığı faciaları anlatmış, bağımsızlığa vurgu yapmıştır. Eğitimini Azerbaycan'da tamamlayan şair yükseköğrenim için Şarkiyat bölümüne girmeye hak kazanmış olsa da milliyetçi ideolojik fikirleri yüzünden buradan atılmış, bir süre sonra da sürgüne gönderilmiştir. Azerbaycan'ın Sovyet Rusya'sı tarafından 1920'deki işğalini bir türlü içine sindiremeyen Yıldırım, isyanını şiirleriyle dile getirmeye çalışmıştır. İlk şiirlerinden itibaren milliyetçi çizgiden çıkmayan şairin, özellikle Türkiye'de yazdığı şiirlerinde milliyetçilik fikri daha çok hissedilir. Bu çalışmamızda Azerbaycan Muhaceret Edebiyatı'nda büyük önem arz eden şair Elmas Yıldırım'ı ve şiirlerinde Türkçülük fikriyatı incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Elmas Yıldırım, Azerbaycan, Milliyetçilik, Türkçülük

**IN THE POEMS OF THE AZERBAIJANI POET ELMAS YILDIRIM CONCEPT OF
TURKISM**

ABSTRACT

The occupation of Azerbaijan by the Bolsheviks in 1920 paved the way for the development of the concept of Turkism among the Azerbaijani intellectuals as in Turkey. The ideal of Turkism in the poems of Ahmet Cevat, one of the pioneers of these intellectuals, affects the people around him. One of the people influenced by Ahmet Cevat is Elmas Yıldırım, who will later become the famous poet of Azerbaijani immigration literature. Because he did not allow free thoughts of Soviet oppression, he first migrated to Iran and then to Turkey. His poems were written in the themes of longing, patriotism and nationalism in general. Especially in his poems, which he emphasized the idea of nationalism, he told about the disasters Russia has done to Azerbaijan and emphasized independence. Although the poet who completed his education in Azerbaijan was entitled to enter the Department of orientalist for higher education, he was expelled from here due to his nationalist ideological ideas and was then exiled. Yıldırım, who was unable to assimilate the occupation of Azerbaijan by Soviet Russia in 1920, tried to express his revolt with his poems. The poet writes nationalist poems and this is more common in Turkey. In our study, we will try to examine poet Elmas Yıldırım, who is of great importance in Azerbaijani immigration literature and the idea of Turkism in his poems.

Keywords: Elmas Yıldırım, Azerbaijan, Nationalism, Turkism

¹ Bu Makale 27-29 Nisan 2019 tarihleri arasında Antalya'da düzenlenen ASEAD 5. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu'nda sunulan bildiriden geliştirilmiştir.

² Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Türk Dili Bölüm Başkanlığı, umitakin@mu.edu.tr

GİRİŞ

20. yüzyılın son döneminde Azerbaycan'ın bağımsızlığını yeniden kazanmasıyla başlayan araştırmalar, Azerbaycan millî tarihinin, edebiyatının, medeni hayatının karanlık sayfalarına ışık tutmak, unutturulmaya çalışılan aydınların yaratıcılık rollerini ortaya çıkarmak üzerinedir.

1917'de Rusya'da yaşanan büyük Ekim ihtilali, Rus tahakkümü altındaki milletlerde de hürriyet ışığı doğurmuştu. Ancak çok geçmeden anlaşılan Sovyet politikası daha sert ve daha acımasız şekilde kendini göstermeye başlamıştır. 1920'den sonra rejimin değişmesine bağlı olarak cemiyetin değişmesi, insanların gerek dünya görüşünü gerekse sanat anlayışlarını yeniden şekillendirmiştir. Yeni rejimin baskıcı olduğu ve kendi görüşünün dışında olanlara pek fazla hayat imkanı tanımaması özellikle 1937'lerde Stalin'in aydınları yok etme "temizlik" hareketiyle iyice anlaşılmıştır. 1920'den sonra sadece Azerbaycan'ın cemiyet hayatı, yönetim şekli değişmekle kalmamış, idareciler de değişmişti. Bu yıllardan sonra Azerbaycan Türkleri idarî kadrolarda arka planlara itilerek Ruslar ve bilhassa Azerbaycanlı Ermeniler, Azerbaycan'ı yönetmeye başladılar. Azerbaycan edebiyat tarihi araştırmacılarından olan Yavuz Akpınar, yönetimin Ermenilere geçmesinden sonra konuyla ilgili olarak "*birçok Azerbaycan Türk'ü ilim adamının, gazetecilerin, yazarların, öğretmenlerin katledildiğini ve 1930'lardaki kolektifleştirme devrinde de binlerce insanın yok edildiğini*" belirtir (Akpınar, 1994: 74). Böyle bir dönemde yani diktatörlük devrinde sanatçıların elbette önemli eserler yaratması zor olmuştur; çünkü düşünce özgürlüğünün olmadığı bir ortamda sanatçılar serbest yazamamışlardır. Bu yüzden Azerbaycan'ın bağımsızlığını arzu eden bazı aydınlar, düşüncelerini ifade etmenin imkansız olduğu kızıl istilacı Sovyet Rusya idaresinden kaçarak mücadelesini farklı ülkelerde sürdürmüştür.

Azerbaycan muhaceret edebiyatı gurbette olduğu için ilk araştırmalar da doğal olarak Azerbaycan dışında yapılmıştır. Azerbaycanlı aydınların birçoğu özellikle Türkiye'ye gelerek mücadelelerini basın ve bazı faaliyetler yoluyla buradan sürdürmüşlerdir. Birçok kitap, dergi çıkmış, çeşitli araştırmalar yapılmış, tanıtma yazıları yazılmıştır. Mesela Mehmet Emin Resulzade, Ahmet Cafeoğlu, Hüseyin Baykara, Mirza Bala, Abdülvahap Yurtsever, Süleyman Tekiner, Gültekin gibi önemli aydınlar, bir taraftan Azerbaycan muhaceret edebiyatının önemli örneklerini oluştururken diğer taraftan muhaceret edebiyatını araştırmaya çalışmışlardır.

1917 Ekim İhtilalinin ardından Azerbaycan edebiyatı, 1920'den sonra büyük değişikliğe uğramış, bu tarihten önceki zamanlarda olgun eserler yazmış sanatçılar, hayatlarını farklı yollarla sürdürmüşlerdi. Bir kısmı susmayı, bir kısmı her şeyden uzaklaşmayı, bir kısmı da yaratılan güdümlü edebiyatın sanatçıları olarak devrin gelişmelerine ayak uydurmayı seçmişlerdir. Tüm bunların karşısında susmayıp kendi bildiği yoldan devam etmeyi, yani davasının uğrunda eserler vermeye çalışan bir grup da vardı. Elmas Yıldırım da bu grubun önemli isimlerinden biridir.

Elmas Yıldırım'ın ilk şiirleri okuyucular tarafından büyük bir rağbetle karşılanmış; ancak Sovyet idaresinde huzursuzluk yaratmıştır. Bunun nedeni şiirlerindeki Türkçülük fikrinin yanısıra mensup olduğu sınıf, musavatçılarla olan ideal birliği ve Türklüğe ve Türkiye'ye ilgisidir. Araştırmamızın konusunu oluşturan Elmas Yıldırım, şiirleriyle vatan hasretini yaşamış, mensubu olduğu Azerbaycan Türklüğünün sıkıntılarına tercüman olmuştur.

1. ELMAS YILDIRIM'IN AZERBAYCAN YILLARI

Vatan istiklali uğrunda yaşayıp ölmenin manifestosunu şiireleriyle anlatan Azerbaycan muhaceret edebiyatının önemli ismi Elmas Yıldırım, Bakü'nün Çemberekent denilen bölgesinde 25 Mart 1907'de doğdu. Akrabalarının dediğine göre doğduğunda ona Abdülhasan ismi verilmiş; fakat dedesinin ismi ile ona Elmas denilmiştir (Nebiyev, 1999: 46). Bu ismi şair de kabul etmiş olmalı ki daha sonra kendisi de Elmas adını kullanmıştır. “Yıldırım” mahlası şair ilk şiir yazmaya başladığında kullanır. Bir süre sonra da eserlerinin çoğunda Elmas Yıldırım imzasını kullanmaya başlar. Babası Abdülmehemmed ve annesi Nisa Hanım Abşeron'un Gala köyünden olup geçimini ticaretle sağlayan mütevazı bir ailedir. 1913'te Yıldırım ailesi Şüvelena göç etmiş, ilk eğitimini burada almaya başlamıştır. 1914-1915'te Bakü madenlerinde çalışmaya gelen İranlı (Güney Azerbaycanlıların) işçilerin çocukları için açılan “İttihad” mektebinde eğitime başlar. Bu okulda dersler Azerbaycan Türkçesinde verilse de kendi çabalarıyla Farsçayı iyi öğrenen Elmas Yıldırım'ın daha sonra üniversite eğitimi için şarkiyat bölümü seçmesinde bu yeterliliği önemli etken olur. 1925'te *İttihad* okulunu bitiren Yıldırım, eğitimini devam ettirmek için Bakü'nün gözde okullarından olan Abdulla Şaik Numune Mektebini kazanmıştır. Bu okul dönemin ihtiyaç duyulan öğretmenlerini yetiştirmektedir. Seyid Hüseyin ve Abdulla Şaik gibi dönemin önemli aydınlarından dersler alan Yıldırım'ın edebî dünyası zenginleşmeye başlar. Ayrıca bu dönemde Hüseyin Cavid, Ahmet Cevat, Cafer Cabbarlı gibi önemli ediplerle de tanışmış; onların eserlerini incelemeye başlamıştır. Bu kişiler içerisinde onu özellikle etkileyen ve “*ruhunu en çok okşayan, ona en yakın olan*” (Teymur, 2015: 14) Ahmet Cevat'tır. Aslında o dönemde milliyetçi şairlerin birçoğu Ahmet Cevat'ı kendisine üstat olarak görmekteydi. Ahmet Cevat, bu dönemde yeni kuruluşun güdümlü edebiyatının esiri olmaktan kurtarmayı amaçlayan ve genç şair ve yazarlara destek olmayı hedefleyen “Edebiyat Cemiyeti” nin katibiydi. Ahmet Cevat'ın şahsiyetine ve sanatına olan rağbeti 1926'da Elmas Yıldırım'ı bu cemiyete yöneltir (Remzi, 1988: 1). 1926'da cemiyetin nüfuzunun arttığını gören idare “Edebiyat Cemiyeti”ni kapatır. Cemiyet kapandıktan sonra faaliyetleri “Kızıl Kalemler İttifakı”na devredilir. Elmas Yıldırım'ın üyeliği bu kuruluşta da devam eder. Sovyet rejiminin himayesinde olan bu cemiyette Elmas Yıldırım'ın bulunması rejime hizmet olarak görülmemelidir. Bu cemiyetin yayımladığı *Genç Kızıl Kalemler* isimli mecmuada Yıldırım'ın *Hintli Kız*, *Şarka*, *Yarın*, *Ey Hindistan*, *Neriman*, *Garba* isimli şiirleri yayımlanmıştır. Bu şiirlerde yeni rejime hizmet etme amacı yoktur.

Elmas Yıldırım araştırmacılarından Bekir Nebiyev, Elmas Yıldırım'la ilgili yazdığı “Didergin Şair” kitabında onun Azerbaycan Proleter Yazarlar Birliğinin gerçek üyesi değil “cığırdaş”³ şairi olarak nitelendirir. “Cığırdaş” olarak nitelendirilen sanatçılar arasında Celil Memmedguluzade, Hüseyin Cavid, Abdulla Şaik gibi isimler de vardı. Ayrıca Nebiyev, bu birliğin toplantılarından birinde Elmas Yıldırım'ın o dönem için büyük cesaret isteyen yeni alfabeyle ilgili fikrini söylediğini de belirterek konuşmasını verir: “*Kardeşler, Arap alfabesinden Latin grafikasına geçmek oldukça gereklidir. Türkiye Türkleri de bu yoldadırlar. Fakat ben eminim ki bu yakın gelecekte uğrayacağımız en dehşetli bir olaya hazırlıktır. Bununla görevli arkadaşlar Moskova'dan verilen fetva ile Kiril alfabesine geçmeye hazırlanıyorlar*

³ Cığırdaş şair Sovyet rejimine prensip olarak muhalif olmayan edebî sahada işbirliğini amaçlayan kalem sahipleri olarak nitelendirilir. Bu dönemde milliyetçi şairler başka bir çalışma ortamı bulamadıkları için bu cemiyet aracılığıyla fikirlerini -biraz olsun- açıklamaya ve şiirlerini halka duyurmaya çalışmışlardır.

(Nebiyev, 1999: 56).” Toplantılardaki bu çıkışlarıyla politik yönetimin kara listesine giren Yıldırım, 1926’da İstanbul’da yayımlanan *Hayat* mecmuasına gönderdiği “A Dağlar”, “Sevdiğim” gibi şiirleriyle Sovyet idaresini öfkeye salmıştır. Azerbaycan Proleter Yazarlar Birliğinin üyelerinden olan Mustafa Guliyev, Elmas Yıldırım’la ilgili “*Edebiyat Cemiyetinin yazarları arasında musavatçılara aşık ve Türkiye sevdalısı olarak Elmas Yıldırım ismi yer almaktadır. Bu isim Ahmet Cevat ve Hüseyin Cavidlerin yolundan gitmektedir. Millî edebiyat yaratmak maksadıyla gamlı mersiyeler yazan bu gibi genç şairlerden edebiyatımızı temizlemeliyiz. Cevat edebiyat sahasında bazı gençlerimizi zehirlemeye muvaffak oldu. Elmas Yıldırım Cevat’ın kurbanıdır.* (Əhməd, 2017: 8)” diyerek Azerbaycan Sovyet idaresinin dikkatini bu tarafa yönlendirir.

1927’de Bakü Devlet Üniversitesi’nin Şarkiyat Fakültesini kazansa da bu bölümde okumak için ona fırsat vermezler. Bunun nedeni Yıldırım’ın babasının tacir olmasıdır. Çünkü Sovyet yönetimi zengin ve tacirlere sosyalizm düşmanı olarak bakmaktaydı. Görülen neden bu olsa da asıl neden “şiirlerindeki milli duygular ve bir kısım şiirlerinin Türkiye’de yayımlanması” (Okumuş, 2015: 474) olarak açıklanabilir. 1928-1929’da Kitap Dostları Cemiyetinde bulunarak, toplantılara katılır, istişarelerde bulunur. Ve nitekim 1929’da tehlikeli görüldüğünden Azerbaycan Proleter Yazarlar Birliği tarafından üyelikten azledilen Elmas Yıldırım, Komünist Partisi tarafından Dağıstan’a sürgün edilir.

2. SÜRGÜN YILLARI

Elmas Yıldırım Dağıstan’da birtakım faaliyetlerde bulunmuş, edebi çevrelerde kendine yer edinmeye başlamıştır. Burada dili, dini aynı olan kardeşleriyle görüşmüş, gençleri edebi cepheye çekmeye çalışmıştır. Siyasî idare, sürgün şairin Dağıstan’da yeni teşkilatlanmış Proleter Cemiyete üye olmasını istemiştir. Bu yolla şairin edebî çizgisi bu yöne çekilmeye çalışılır. Çok vakit geçmeden özellikle gençler ve ziyalılar arasında nüfuzu artmaya başlayan Elmas Yıldırım “kızıl işgale karşı milli birliğin uyanmasında bir tehdit” olarak görülür. 1930’da Bakü’de yayımlanan “Dağlar Seslenir” kitabı rejime karşı fikirler oluşturduğu gerekçesiyle satıştan kaldırılmıştır. Derbent’ten Baküye getirilen şair bu sefer yönetim tarafından Türkmenistan’ın Aşkabat şehrine sürgüne gönderilmiştir.

Aşkabat’ta İran ve Azerbaycan’dan sürgün edilen ailelerin çocuklarının olduğu okulda muallimlik eder. Şair burada da Türkmenistan’ın vatan sevdalısı gençleri ve aydınlarıyla ilişkilerini geliştirmiş, Türkmenlerin hayatlarıyla yakından ilgilenmiştir. Çevresinde etkileyici şiirleriyle “istiklalci bir topluluk” oluşturmaya çalışır. 1932’in hemen başlarında Yıldırım, Şamahı’dan ailesiyle Türkmenistan’a sürülen Güney Azerbaycan’dan Tebrizli Ziver Hanım’la evlenmiş, bu izdivaçtan Azer adlı bir oğlu olmuştur. Aslında şairin Dağıstan ve Türkmenistan’a sürülmesi Yıldırım’ın milli şuurunu daha da arttırmıştır. Hatıratında “*Beni yurdumun her tarafında dolaştırıyorlar. Milletimin boynunda asılmış her zincir halkası, benim kinimi daha da kuvvetlendiriyor* (Nebiyev, 62)” diyerek kızıl işgalcilere nefretini itiraf etmiştir. Elmas Yıldırım’ın buradaki faaliyetleri siyasi idarenin dikkatini çekmiş, ne yaptığının kontrol edilmesi amacıyla takip için Sovyet heyeti tarafından Türkmenistan’a özel bir ajan –Ekber Ruhi– gönderilmiştir. Onun buradaki görevi E. Yıldırım’ın nüfuzunu azaltmak, onunla ilgili bilgi toplamaktır. E. Yıldırım, Ekber Ruhi’nin kendisine ağır hakaretler içeren makalelerini dikkate almadan şiirlerine devam etmiştir.

Ekber Ruhi 12 Ağustos 1932’de *Zahmet* gazetesinde yayımladığı makalesinde Elmas Yıldırım’la ilgili “*Musavatçı ve Türkiyeli Kemalistlerden, biz onun bu durumunu 6-7 yıldan beri bilmekteyiz* (Əhməd, 2017: 8)” şeklinde dikkat çeken cümleler kurar. Aşkabat’ta kendisi için yaşamak imkanı kalmadığını anlayan Elmas Yıldırım Feyzi Aküzüm’ün ifadesiyle iki yoldan birini seçecekti: “*Ya Ekber Ruhi’nin (komünist rejimin) safına katılmak ya da millî heyecanını dindirmeden mücadeleye devam etmek* (Aküzümlü, 1990: 24)”. Elbette ki şair ikinci yolu seçmiş 19 Haziran 1933’te evin lambalarını bile kapatmadan eşi ve üç aylık evladı Azer’i de yanına alarak İran’a giden deva kervanıyla yola çıkmıştı. Birkaç gün süren yolculuğun ardından tehlike sezdiği için kervandan ayrılmış yola ailesiyle devam etmiştir. İran sınır kapısına geldiğinde polisler tarafından sınır kurallarına uymamaktan ve Stalin’in casusu olduğu gerekçesiyle yirmi beş gün hapse atılmıştır. Burada türlü işkenceler görmüş, ölümüne neden olacak böbrek hastalığına tutulmuştur. Daha sonra suçsuz olduğu anlaşılan Yıldırım, serbest bırakılmış; fakat bu sefer fakir ve sıkıntılı bir hayat yaşamaya başlamıştır. Vatanından ayrı kalmasını belki de en çok burada hisseden şair, çaresizliğini “Azerin Duası” adlı şiirinde şöyle dile getirir:

Hasret kalıp doğma yurdun nazlı müşfik kucağına

Gözler yaşlı boyun бүkүн vatansız mı öleceğim?

Göz dikerek yâd illerin şifa vermez ocağına,

Böyle garip bir parçacık kefensiz mi öleceğim (Yıldırım, 2004: 101).

Elmas Yıldırım’ın İran’daki hayatı sefalet içinde geçmiştir. Tedavisi mümkün olmayan hastalığa burada yakalanmıştır. Artık tek isteği “ikinci vatanım” dediği Türkiye’ye kaçmaktı. Bekir Nebiyev Elmas Yıldırım’ın İran’dan Türkiye’ye kaçmak istemesinin nedenlerinden birini de “*Şah yönetiminin Türklük kadar Türkçe düşmanlığı yapması*” (Nebiyev, 1999: 68) olarak açıklar.

3. TÜRKİYE YILLARI

Elmas Yıldırım, İran’da 6-7 ay kaldıktan sonra 1934’te Türkiye’ye kaçmayı başarır. İlk önce Van’a gelen Yıldırım’a burada Ahed Alizade Ural adlı bir kişi yardımcı olur. Onun evinde misafir olur. Daha sonra onun aracılığıyla Elazığ’a gider. 1934-1935 yıllarında Elazığ’ın Palu ilçesine bağlı Karacabağ mektebinde muallimlik yapar. 1936’dan 1939’a kadar Elazığ İskan Müdürlüğü, Keban ve Palu tahrirat katipliklerinde çalışır. Bu tarihten sonra 1951’e kadar sırasıyla Karabegan, Ağın, Hankenti, Balibey ve Muşan müdürlüklerinde bulunur, buradan Tunceli’nin İresi bucağı müdürlüğünde görevlendirilir. Ölümünden bir ay önce Malatya’nın Kale bucağı müdürlüğüne atanmış, 14 Ocak 1952’de İran’da gördüğü işkenceler yüzünden bir türlü rahat vermeyen böbrek hastalığından vefat etmiştir (Aküzüm, 1990: 25).

Elmas Yıldırım ömrünün son on yedi yılını Türkiye’de geçirmiştir. “*Sürgünün bittiği gurbetin başladığı*” (Okumuş, 2015: 475) bu topraklar onun ikinci vatani olmuştur. Yıldırım 1936’a kadar yazdığı şiirlerini “Boğulmayan Bir Ses” adlı kitapta yayımlar.

1936'da Türkiye'de Eldegez ve Yurdavar isimlerinde ikiz çocukları olur. Vatan hasreti çocuklarının isimlerinde dahi kendini gösterir. Çocuklarına ne kadar ilde gezse de mutlaka yurtlarına varmaları gerektiğine işaret eden bu manidar isimleri verir. Ancak çocukların ikisi de çok geçmeden aynı gün vefat eder. Şairin bundan sonraki birkaç yılı zor geçer. Bu dönemde arka arkaya yaşadığı acılar, şiirlerine yansır. Çünkü oğlundan ayrı kalmaya dayanamayan Yıldırım'ın annesi Nisa Hanım 1939'da vefat etmiş, 1940'da babası Hacı Abdulmehemmed “*Türkiye’de oğlunla alakan var* (Nebiyev, 1999: 74)” suçuyla hapse atılmış, bir süre sonra serbest bırakılmış; ancak 1945'te de vefat etmiştir. Şairin eşi Ziver Hanım 21 Şubat 2007'de vefat etmiştir.

Elmas Yıldırım'la ilgili 2017'de Dilqəm Əhməd tarafından yayımlanan makalede, şairin Aras (Keban, 22. 03. 1937), Odkan (Ağın, 09.03.1944) ve Mehmet Bakıhan (Keban, 28.07.1950) adında Türkiye'de doğan üç oğlu olduğu belirtilir (Əhməd, 2017: 9). Bekir Nebiyev de Yıldırım'ın daha önceki oğlu Azer'in İstanbul'da maden mühendisliği yaptığını, Odhan'ın yine İstanbul'da şoför olduğunu; Bakıhan'ın ise Almanya'nın Frankfurt şehrinde ticaretle uğraştığını söyler (Nebiyev, 1999: 75).

4. ELMAS YILDIRIM'IN ESERLERİ

Elmas Yıldırım'ın 1926'da Süleyman Rüstəm'le yayımladığı “Dün ve Bugün” isimli birkaç sayfalık şiiri dikkate almazsak onun ilk şiir kitabı Dağlar Seslenirken'dir.

Dağlar Seslenirken; 1930'da Azərneşr tarafından yayımlanan bu kitabın ismi tesadüfi değildir. “Dağlar Seslenirken” başlığı kitaptaki bu isimli şiirden alır. Aslında şiir 1920'li yıllarda Azerbaycan'ı işgal eden Kızıl Rus işgalcilerini doğrudan hedef alır. Bu yüzden bu şiir sansür heyeti tarafından şiir kitabından çıkarılmış; ancak bu isimle yayımlanmasını önemsememiştir. Zaten kitabın yayımlanmasından sonra Sovyet idaresi tarafından kitabın satışı yasaklanmış, basılı birkaç kitap, o dönem araştırmacılar tarafından saklanmıştır. Eserin tamamında yer alan şiirlere bakıldığında işgalcilere karşı bir duruş sezilir. Eserde birçok defa Rus çarlarının ismi anılmış ve yaptığı zulümler anlatılmaya çalışılmıştır. Dağlar metaforu, işgalcilere karşı dik duruşu sembolize eden bir kuvvet olarak verilir.

Boğulmayan Bir Ses; kitabı şairin 1936'da Türkiye'de, Azerbaycan Basın Yurdu tarafından İstanbul Tecelli matbaasında basılmıştır. Bu kitapta daha önce Bakü'de sansür tarafından yasaklanmış şiiri “Dağlar Seslenirken” de vardır. Kitabın ismi “susmayacak, haykıracak, durdurulamayacak bir ses” olarak mücadele ruhunu gösterir. Kitabın ön sözünde şair tarafından kardeşlerine, Azerbaycan'daki sömürge rejimine karşı hakikati haykıran bir mesaj yer almaktadır: “*Ey Azerî Türk'ü, ey vatandaşım, senin çalınmış hakkından doğan heyecanlarına tercüman olayım diye haykırdım... Bu seste senin aşkını, hasretini, garipliğini çok az da olsa duyurabildimse ne mutlu bana...*” Yine kitaba ismi verilmiş şiirin tahlilini yapan takma bir isim olan Alptekin şiirle ilgili söylediği “*Öz irademiz üzerinde ancak öz hâkimiyetimizi isteyen bizler, istiklâlin nasıl kazanıldığını biliriz. Mukadderatımızı ne düşmanın ne de mistik düşüncelerin ihtiyarına veririz. Şair bu fikri mısralardan geçirmekle yetinmeyerek yurdu hilas edecek kuvveti bize nişan vermiştir: Türk kalbi ve Türk iradesi!* (Alptekin, 1936: 5) sözleri şiirin tesir gücünün ne denli yüksek olduğunu belirtir. Kitapta yirmi dört şiir vardır. Bekir Nebiyev, Elmas Yıldırım'ın bu şiirinin Dağıstan'da sürgünde iken annesi için yazıp gönderdiği şiir olduğunu ve kitaba da bu ismin verildiğini açıklar (Nebiyev, 1999: 35).

Bayatılar; Elmas Yıldırım'ın Azerbaycan Halk Manilerini ele aldığı kitabıdır. İkinci baskısına ulaşabildiğimiz kitap ilaveler ve düzeltilmiş şekli ile notuyla Turan Basımevi tarafından 1947'de basılmıştır. Kitabın giriş kısmında Elmas Yıldırım'ın “Bayatıların Seslendiği Ülke” başlığıyla kısa bir tanıtım ve “Azerbaycan Edebiyatına Genel Bir Bakış” başlığıyla Şemseddin Kutlu'nun bir yazısı mevcuttur. Ayrıca kitabın sonunda bir de sözlük vardır. Maniler daha çok gurbette çekilen vatan hasreti üzerine yazılmış ve toplanmıştır. Kitabın arka kapağında Elmas Yıldırım'ın “Kaf Dağına Türküler” ismiyle “basılmaktadır” notuyla bilgi yer almaktadır. Ancak biz araştırmalarımızda Elmas Yıldırım'ın bu eserine rastlamadık.

Seçilmiş Eserler; şiir kitabı şairin ölümünden bir sonraki sene 1953'te Azerbaycan Kültür Derneği tarafından yayıma hazırlanmıştır. Kitabın ikinci sayfasında kitabın satışından elde edilecek gelirin şairin ailesine bağışlanacağı belirtilir. Şairin şiirleri “Vatanda”, “Sürgünde”, “Gurbette” isimleriyle üç bölümde yayımlanmıştır. Kitapta yer alan kırk beş şiirin yedisi daha önce yayımlanan “Boğulmayan Bir Ses” kitabında vardır. Düzenleyen, şiirleri toplayanın ismi kitapta verilmemiştir.

İgidlere Sesleniş; kitabı şairin en zengin kitabı olarak kaynaklarda belirtilir. Kitap 1990'da Ahmet Karaca'nın yayıma hazırlanmasıyla Azerbaycan Kültür Derneği tarafından basılır. Bu kitap da “Vatanda”, “Sürgünde”, “Gurbette” isimleriyle üç bölümde yayımlanmıştır. Kitabın giriş kısmında A. Vahap Yurtsever'in “Elmas Yıldırım'ın Edebî Şahsiyeti ve Şiir Sanatı” başlığıyla bir makalesi yer almaktadır. Bu makalede yazar, “*Elmas Yıldırım gibi yüksek bir ülküye bütün varlıklarını hasretmiş bulunan millî şairlerin ruhen ve mânen ölmelerine, zihinlerden ve kalplerden silinmelerine imkân yoktur. O, şiirleriyle, aziz hatırası ile hâlâ içimizde yaşamakta ve her zaman yaşayacaktır* (Yurtsever, 1990: 19)” diyerek sanatını yüksek kıymetlendirir. Kitapta ayrıca Feyzi Aküzüm'ün şair hakkında “Elmas Yıldırım'ın Hal Tercümesi” başlığıyla hazırladığı biyografi dikkati çekmektedir. Bu biyografi Elmas Yıldırım'la ilgili hazırlanan ilk düzenli hal tercümesidir.

Azerbaycan'ın Didergin Şairi Almas Yıldırım Şe'rleriyle; kitabı 1990'da Elmas Yıldırım'la ilgili olarak Azerbaycan'da yayımlanan ilk kitaptır. Azerbaycan Gazeteciler Birliği Başkanı Hacı Hacıyev tarafından yayıma hazırlanmıştır. Bu kitapta Elmas Yıldırım'ın şiirlerinin yanısıra eşi Ziver Hanım ve oğlu Azer'le yapılan görüşmelerden edinilen izlenimler de yer almaktadır.

Seçilmiş Şiirler; kitabı 1993'te Tahran'da Büyük Resulvend tarafından düzenlenmiş ve yayımlanmıştır. Resulvend şairin şiirlerini çok değerli bulduğu için ve İran'da, Güney Azerbaycan'da yaşayan herkesin okuması gerektiğini düşündüğü için şiirleri eski alfabeyle aktarmıştır.

Qara Dastan; şairin 1994'te Azerbaycan Neşriyatı tarafından Bakü'de yayımlanan şiir ve poemalarından oluşan kitabıdır. Maarif Teymur'un düzenlenmesiyle yayıma hazırlanan kitap 144 sayfadır.

5. ELMAS YILDIRIM'IN ŞİİRLERİNDE TÜRKÇÜLÜK MEFHUMU

İlk şiir denemelerine İttihad mektebinin son dönemlerinde başlayan Elmas Yıldırım'ın bu şiirleri şairliğe yeni adım atan biri için hiç de kötü değildir. Yıldırım'ın ilk şiirleri *Maarif ve Medeniyet*, *Şarq Qadını*, ve *Maarif İşçisi* gibi matbuat organlarında çıkmıştır. 1926'da *Genç Kızıl Kalemler* mecmuasında altı şiiri (*Hintli Kız*, *Şarka*, *Yarın*, *Ey Hindistan*, *Neriman*, *Garba*) yayımlanır.

1961'de Fahri Ersavaş'ın İstanbul'da yayımlanan *Hamasi Türk Şiiri Antolojisi*'nin ilk cildinde Mehmet Akif Ersoy, Mehmet Emin Yurdakul, Orhan Şaik Gökyay, Yahya Kemal gibi ünlü şairlerin yanında Elmas Yıldırım'ın "A Dağlar", "Ne Olardı", "Men mi", "Lanet Şairliğime", "Men Kimem", "Dönek Kardeş" şiirleri yayımlanmıştır. Şair sürgündeyken "Dağıstan Fügerası" (Dağıtan), "Zahmet" (Türkmenistan) gazetelerinde de bazı şiirleri ve makaleleri yayımlanır. Türkiye'de "Orkun", "Çınar altı", "Özleyiş" "Bozkurt", "Komunizmle Mücadele" gibi dönemin Türkçü şairlerinin yayımladığı dergilerde şiirleri yayımlanır. 1980'li yılların son dönemlerinde bazı şiirleri "Edebiyat Gazetesi", "Azerbaycan Gençleri", "Odlar Yurdu", "İlm" gazetelerinde, "Gençlik" ve "Ulduz" dergilerinde yayımlanmıştır (Nebiyev, 31).

Elmas Yıldırım'ın ilk şiirlerine bakıldığında Azerbaycan'ın doğal güzellikleri ve Azerbaycan halkının yaşadığı sıkıntıların ele alındığı görülür. Daha sonra Ahmet Cevat ve Hüseyin Cavid'i kendine örnek alan şair onların yolunu takip etmeye başlar. 1920'de vatanının Sovyet Rusya tarafından işgal edilmesi milli şuurunu ve milli heyecanını arttırır. Bu yüzden de şair sürgüne gönderilir. Sürgündeyken yazdığı "Ben" şiirinde Türk olmaktan gurur duyduğunu "Türk oğlu Türk'üm ben, mertim, sözüm bir" (Yıldırım, 1990: 30) sözleriyle dile getirir.

Elmas Yıldırım'ın "Oğlum Aras İçin" notuyla oğluna itham ettiği şiirde oğlunun Aras gibi coşkun olmasını tembihlerken bu dikbaşlılığı soranlara "Söyle Türk'tür soyum, Aras" (Yıldırım, 33) diye açıklamasını ister.

Şairin "Boğulmayan Bir Ses" isimli şiiri Dağıstan'da sürgündeyken annesine yazmış; fakat şiir yarım kalmıştır. Bu şiirin yarım kalan kısmı "Türk'üm" başlıklı şiirle tamamlanmıştır. Bu şiirde şair vatan aşkının her şeyden üstün olduğunu anlatmaya çalışır.

Sürgündeyken yazdığı "Amuderya'ya Çağırış" isimli şiirde düşman tarafından gelecek bir tehdite karşı hiçbir zaman korkmadığını ve bundan sonra da korkmayacağını anlatmaya çalışır. Bu özellik ona "Türk kanı" taşımasından verildiği vurgulanır. "Gene koy, hükmeylesin Türk ağzı/ Oğuz'un yazdığı ferman kağıtı" diyerek eski günlerdeki Türk hâkimiyetine telmih yapar. Ayrıca "Bes neden korku duyup ürkem ben?/ Atamın oğlu yiğit Türk'üm ben" (Yıldırım, 60) cümleleriyle de Türklüğün yiğitliğine vurgu yapar.

Yıldırım'ın Türkiye'de yazdığı şiirlerinden olan "Ben mi?" şiiri Türk'ün şanlı geçmişine telmih yapmaktadır. Şair, kızıl istilaya uğrayan vatanını, katledilmiş kardeşlerini, diyar diyar sürülen aydınları uyararak onlara, geçmişte yaşanan büyük zaferleri hatırlatmış, onları zulme ve düşmana baş eğmemeye çağırmıştır:

... Değmeyin, siz değmeyin ta kalbimden dağlıyım.

Ben dünyaya ün veren Altayların oğluyum.

O toprakta doğmuşum, o toprağa bağlıyım.

*Gözüm mü kör, kolumda kuvvetim mi yok benim,
 Nerdesin ey geçmişim, gel kalbime ak benim.
 Ben miyim Altaylarda başı göklere degen!
 Tarihi ben mi yaptım, tarih mi beni öğren!
 Ben miyim şimdi böyle tevekküle baş egen,
 Hangi zalim o benim kollarımı bükecek?
 Hangi kuvvet o beni zincirlere çekecek? (Yıldırım, 66)*

Bilindiği üzere tarihin farklı devirlerinde gerek politik, gerek içtimaî gerekse ideolojik olaylar yüzünden Asya ve Avrupa'nın farklı sömürücüleri, büyük devletler dahilinde yaşayan Türklere, son iki yüz yılda sert bir siyaset gütmüş, çıkarlara uygun bir politikayla onları parçalayarak birbirinden ayrı düşürmüş ve uzaklaştırmaya çalışmıştır. Tüm bu durumlar, Türk halklarının hür olması, bağımsızlıklarını kazanması, kültürel birlikteliğin sağlanması gibi fikirleri oluşturmuş, Türklük, Türkçülük, Turancılık ve Pantürkizm gibi fikir akımlarını ortaya çıkarmıştır. Elmas Yıldırım şiirlerini bu fikirler içinde terennüm eder. Sovyet Rusya'nın sömürsünü kabul etmeyen şair, isyan ederek "Mukaddes İhtilal" şiirinde millî bir uyanış ve millî bir hareket arzular:

*...Doğan güneşle kopsun bir akın velvelisi.
 Görünsün kan köpüklü kısırakların yelesi.
 Bitsin esir Türklüğün bitsin artık çilesi.
 Ne zincirli bir Kafkas ne kan kusan bir Ural,
 İhtilal istiyorum, mukaddes bir ihtilal (Yıldırım, 90).*

Elmas Yıldırım'ın "Gara Destan" ismiyle Türkiye'de yazdığı şiiri, esir altında olan sadece Azerbaycan Türklerine değil Sovyet sömürsü altında ezilen tüm Türk bölgelerine yakılan bir ağdın andırır. Şiir insanda "eski Sovyet emperyalizminin devamlı ve kasıtlı olarak yürüttüğü 'antitürk', 'antimüslüman' siyasetinden dolayı Azerbaycan, Kazak, Kırgız, Türkmen, Başkurt, Özbek, Kırım, Kazan Türklerinin ve diğer Turanî halkların maddi manevi olarak çektiği acıları yansıtmaktadır (Nebiyev, 140). Elmas Yıldırım, Sovyetlerin parçala-yönet politikasıyla Türk halklarını birbirinden uzaklaştırmaya çalıştığını üzülenek anlatmaya çalışır. O, bir yandan Türklüğün eski ve şerefli tarihini ele alırken diğer yandan onun düştüğü şimdiki acı, musibetli günlerin yürek parçalayan manzarasını canlandırır (Sultanlı, 2007: 52). Şairin kara kelimesi tesadüfi verilmemiştir. Kara; hüznün, acının, çilenin rengidir. Yıldırım, suçsuz yere cezaevlerinde, sürgünlerde, toplu katliamlarda katledilen kardeşlerinin acısını koyu siyah renkle ifade eder. Şiir özellikle son beşliğinde Azerbaycan ön plana çıkar. Sovyetler, Türk devletleri içinde en çok katliamı Azerbaycan'da yapmıştır. "Ağla şair ağla yurdun dağılmış" mısramda derdini halkı ile bütünleşen bir yürek yangınına dönüştürür. Ayrıca şiirin her beşliğinde tekrarlanan "Goca Türk'ün düştüğü dert yaman hey!" (Yıldırım, 2004: 149) dizesinde ise Türk kardeşlerinin büyük sıkıntısını belirtir.

Elmas Yıldırım'ın Türkiye'de yazdığı “Dönek Kardeş” poeması 1944'te Türkiye'ye sığınan ve daha sonra Sovyet ordusuna teslim edilen 146 Azerbaycan Türk'ünün aziz ruhuna ithaf edilmiştir. “Boraltan Köprüsü Olayı” denen bu vakıa Türk tarihinde acı bir hüznün olarak hatırlanır. Elmas Yıldırım, şiirde bir taraftan Stalin'in zalimliğine isyan ederken diğer taraftan Türkiye'nin kardeşlerini teslim etme tavrına eleştiri yapar.

*...Ben diyorum, Kayıhan'dır soyumuz,
Bir kaynaktan varlığımız, boyumuz,
Dilim dili, yolum yolu, emel bir,
Bir bayrakta, yıldızımız, ayımız.
Azerî, Türk, Türkmen; var mı ayrılık,
Nerden doğdu bu imansız gayrılık?
Bir suç mu düşmana göğüs gerdiğim,
Günah mı Türklüğe gönül verdiğim,
Rusların açtığı yaradan derin,
Anayurtta öz kardeşten gördüğüm (Yıldırım, 105).*

Türkiye'nin bu olay karşısındaki tutumunu bir Türk olarak asla kabullenememiş ve acısını satırlara dökmüştür. O dönem siyasi koşulların bunu mu gerektirdiği tartışmalı bir konuyu beraberinde getireceği için biz şairin şiirde Türklük sevgisini ve Türklüğü bir bütün olarak görmesi durumunu vurgulamaktayız.

Elmas Yıldırım'ın yine Türkiye'de kaleme aldığı “Yiğitlere Sesleniş” şiiri “Türkçü Dostlarıma” notuyla ithaf edilmiştir. Şair bu şiirde Sovyet Rusya'nın baskısı ve şiddetine karşı yiğit dediği Türkçü kardeşlerine seslenir, onlardan geçmişte olduğu gibi bugün de destan yazmalarını bekler. Bu kutlu yolculukta kurban olunacaksa eğer ilk kurbanın kendi olacağını da belirterek Türkçülere millî bir hareket telkin eder:

*O kim bir vuruşta yıkan her burcu?
Önünde diz çöktü Ermeni, Gürcü.
Heryiğit koca bir ordunun harcı,
Söyle dostum söyle bunlar yalan mı?
Bir masaldan hatıramda kalan mı?
Aç tarih söylesin koca bir destan,
Silinsin o eski kılıçlar pastan,
Yeşil bozkırların sıyrılısın yastan,
Yiğitler, yiğitler metin yiğitler,
Düşmanla doğuşum çetin yiğitler.
Silkin gözüüm, silkin benim koçağım,*

*Gene çiçeklensin yurdum, ocağım;
Yolunda ilk kurban ben olacağım;
Yiğitler, yiğitler şanlı yiğitler,
İntikamı müthiş kanlı yiğitler.
Ey gözümde nurum, kalbimde kanım,
Tarihte sözleri, dinim Kuran'ım,
Çarpıştığın toprak kutlu Turan'ım,
Yiğitler, bu yanık kelâm yiğitler,
Gönlümden sizlere selam yiğitler
(Yıldırım, 111-112).*

Elmas Yıldırım'ın Türkiye'deyken yazdığı "Ben Kimim" başlıklı şiiri Türk'ün kadim ve köklü tarihini hatırlatır. Soyunun kahramanlık destanı yazarları - Mete'yi, Oğuz'u, Cengiz'i, Timur'u, Çağatay'ı, Kürşad'ı, Şamilleri- şiirde vererek Türk gençliğine; sömürü düzenine ve köleliğe karşı mücadele ruhu aşılama ve millî istiklâl şuuru katmayı arzular. Şiirde geçmişe özlem vardır. Bugün esaret altındaki (Rusya Türkleri) Türk beldelerinin hali onu üzmekte ve bu durumu asla kabullenememektedir.

*Kimdir benim toprağımı Altaylarda
yoğuran?*

*Koca Tanrı Dağlarının göbeğine salan
kim?*

*Kimdir beni bozkırlarda at üstünde
doğuran?*

*Bana "Türk'sün, Türk oğlusun" diye ninni
çalan kim?*

*Nerde benim şahinlere yurt kesilen
yatağım?*

Sürülerim, yulkarım, yiğit boylum nerede?

Nerde benim kızıl tuğlu, ak keçeli otağım?

*Nerde benim küheylanım, okum, yayım
nerede?*

Bir zamanlar Altaylardan inip yeşil düzlere,

*Mesken kurup at oynatan, ateş yakan ben
miyim?*

*Gökler hakanından selam götürüp
denizlere,*

*Ufukları yakıp şimşek gibi çakan ben
miyim?*

*Nerde, nerde o saldırış, şaha kalkan o
atlar?*

Hani benim o akınları canlandıran ozanım?

Nerde keskin kayaları çatlatan o kanatlar?

*Neden şimdi boynun bükük, yok mu bir dert
yazanım?*

Bir zamanlar Altaylardan inip yeşil düzlere,

*Asyan'nın göbeğinde ateş yakan ben
miyim?*

*Gökler hakanından selam götürüp
denizlere,*

Batiya taşan bir sel gibi akan ben miyim?

Ben miyim, kabaçlayan garbın ufuklarını?

Nerde kırbacım benim, göster bana yerini?

*Ben kimim, kimlerdenim, nerde benim el
obam?*

*Bu doğru mu derler, Oğuz'muş yiğit
babam?*

Sarılmış oymaklara vermek için bir nizam,

Binerek şimşeklere göğe çıkan ben miyim?

*Anlat bana Mete kim, Cebe kim, Sabutay
Kim?*

*Cengiz, Timur var mıymış; Kürşad kim,
Çağatay kim?*

Söyle ben miyim kuran ilk birlik esasını?

Söyle ben miyim yapan Türk'ün tek esasını?

Ben miyim şimdi tutan tarihimin yasını?

*Şimdi hasretle böyle düne bakan ben
miyim?*

Ben miyim ölü, durgun bir deniz gibi böyle?

Söyle ey bozkurtların yeşil diyarı söyle!

(Yıldırım, 2007: 289-290)

SONUÇ

Azerbaycan muhaceret şiiri, Sovyet idaresinin halkın başına getirdiği musibetlerin, acıların, yaşanan katliamların ve sürgünlerin adeta bir salnamesidir. Sovyet rejiminin siyasî, kültürel, edebî olarak sanatçılara düşünme hakkı vermemesi muhacerette yaşayan Azerbaycanlı edebî şahsiyetlerin yaratıcılığında Türkçülük faktörünü güçlendirir. Azerbaycan muhaceret şairleri içinde önemli simalarından olan Elmas Yıldırım da yazdığı şiirlerinde vatan, gurbet ve Türkçülük meselelerini esas alır. 1917’de yaşanan Bolşevik devrimi başta herkese ümit aşılarmışsa da çok geçmeden kirli yüzünü göstermiş, kimini türlü işkencelerle ölüme kimini de tehdit gördüğü için memleketinden uzağa sürgün etmiştir. Kızıl istila idaresinin oluşturduğu güdümlü edebiyata hizmet etmeyen Yıldırım, kendini önce Dağıstan’da sonra Türkmenistan’da sürgünde bulur ve daha sonra İran’a kaçmak zorunda kalır. Buradan da soydaşlarının olduğu ülke Türkiye’ye gelir. Sürgün şairlerinden biri olan Elmas Yıldırım gurbetlik yaşamışsa da ikinci vatanım dediği Türkiye’de olduğu son on yedi yıl, hayatının en verimli dönemini geçirmiştir. Özellikle burada yazdığı şiirlerde gençliğe Türk’e Türkçülüğe, Türk tarihine dair önemli mesajlar verir. Halkın ıstırabıyla hemhâl olan şair, kurtuluşu ancak “millî istiklal”de görür. Türk tarihini anlattığı şiirlerinde millî his ve millî heyecan önemli ölçüde hissedilir. Elmas Yıldırım; Mehmet Emin Resulzade, Hüseyinzade Ali Bey, Ahmet Ağaoğlu, Gültekin gibi aydınların yolundan giderek bir taraftan vatanının istiklalini haykırmış, diğer yandan Türkçülüğün gönüllü ve mücadeleci neferi olmuştur.

KAYNAKÇA

- AKPINAR, Y. (1994). *Azerî Edebiyatı Araştırmaları*. İstanbul, Dergah Yayınları.
- AKÜZÜM, F. (1990). “Elmas Yıldırım’ın Hal Tercümesi” *Yiğitlere Sesleniş*. Azerbaycan Kültür Yayınları, Ankara.
- ALPTEKİN. (1936). “Boğulmayan Bir Ses Kitabı Ön Sözü”, *Boğulmayan Bir Ses*. Azerbaycan Neşriyat Yurdu: Tecelli Matbaası, İstanbul.
- ƏHMƏD, D. (2017). “Şair Almas İldırımın Anım Günüdür”, *Türkistan*. 17-23 Ocak, Bakü.
- İLDIRIM, A. (2004). “Azerin Duası”, *Seçilmiş Eserleri*. Bakü, Önder Neşriyat.
- İLDIRIM, A. (2007). *Boğulmayan Bir Ses*. Bakü, Avrasiya Press.
- NEBIYEV, B. (1999). *Didergin Şair Almas Yıldırım’ın Yaratıcılık Yolu* (Çvr. Aljira Topalova). Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- OKUMUŞ, S. (2015). “Gurbeti Vatan Eden Şair: Elmas Yıldırım” *Yeni Türkiye*. S. 76. Ankara.
- REMZİ, C. (1988). “İldırım Almaszade”, *Edebiyat ve İncesenet*. Bakü.
- SULTANLI, V. (2007). *Azerbaycan Muhaceret Edebiyatı* (Çvr. Enver Uzun). İstanbul, Avrupa Yakası Yayınları.
- TEYMUR, M. (2015). “Almas İldırım’ın Qəmli Həyat Dastanı”, *Xalq Cəbhəsi*. Bakü.
- YILDIRIM, E. (1990). *Yiğitlere Sesleniş* (Yayıma Hzl. Ahmet Karaca). Ankara, Azerbaycan Kültür Derneği.
- YURTSEVER, A. V. (1990). “Elmas Yıldırım’ın Edebî Şahsiyeti ve Şiir Sanatı” *Yiğitlere Sesleniş* (Yayıma Hzl. Ahmet Karaca). Ankara, Azerbaycan Kültür Derneği.